

Mədinə Əsgərzadə

<https://orcid.org/0009-0003-2788-8134>

PhD student, Department of Social Work, Baku State University, Azerbaijan,
m.asgarzade@yandex.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Əsgərzadə, M. (2024). Qədim zamanlardan günümüzədək islam şəriəti əsasında sosial yardımlar. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Mass Communication Special Issue, 11 (1), 14-28.

Qədim zamanlardan günümüzədək islam şəriəti əsasında sosial yardımlar

Xülasə

Bu tədqiqat İslam hüququna əsaslanan sosial yardımın qədim zamanlardan hazırkı dövrəqədər olan təkamülünü araşdırır. Yarandığı dövrdən etibarən İslam təlimləri xeyriyyəçiliyin və ehtiyacı olanlara yardımın vacibliyini vurğulayır. İslamda sosial yardım anlayışı ədalət, mərhəmət və cəmiyyətin rifahı prinsiplərində dərin kök salmışdır. Tədqiqat İslam cəmiyyətlərində mövcud olan sosial yardımın tarixi inkişafını araşdırır, əldə olunan təcrübələri və zamanla baş verən dəyişiklikləri analiz edir. Araşdırmada İslam xilafətlərindən müsəlmanların çoxluq təşkil etdiyi ölkələrdəki müasir rifah sistemlərinə qədər, sosial ehtiyacların təmin olunmasında İslam prinsiplərinin tətbiqi ilə bağlı fikirlər öz əksini tapır. Araşdırma tarixi mətnləri, hüquqi mənbələri və müasir siyasətləri təhlil edərək sosial yardım proqramlarının formalaşdırılmasında İslami dəyərlərin davamlı aktuallığı və onların cəmiyyətin rifahına təsirini vurğulayır. Tədqiqatda Müsəlman dünyasında və ölkəmizdə sosial yardımın göstərilməsinin forma və üsulları, sosial yardımın subyekt və obyektləri və yardımın göstərilmə texnikası burada öz əksini tapır. İslam ənənələrinə əsaslanan yardımın insanların mənəvi tərəfinin təzahürü kimi göstərilməsi, vicdan və yardımsevərlik keyfiyyətləri ilə eyniləşdirilməsi mövzunun əsasını təşkil edir.

Açar sözlər: İslam hüququ, ictimai yardım, sədəqə (zəkat), vəqf, xilafət, şəriət, ənənə

Social assistance based on Islamic law from past to present

Abstract

This study analyses the evolution of social assistance based on Islamic law from ancient times to the present day. Since its inception, Islamic teachings have emphasised the importance of charity and

helping those in need. The understanding of social assistance in Islam is based on the principles of justice, compassion and the welfare of society. The study examines the historical development of social welfare in Islamic societies and analyses the experiences and changes that have occurred over time. From the Islamic caliphates to modern welfare systems in Muslim-majority countries, the study reflects ideas on the application of Islamic principles in meeting social needs. It analyses historical texts, legal sources and contemporary policies to highlight the continuing importance of Islamic values in shaping social assistance programmes and their impact on social welfare. It discusses the forms and methods of providing social assistance in the Islamic world and in Turkey, the subject and objectives of social assistance, and the techniques of providing assistance. At the heart of the subject is the presentation of the Islamic traditions of charity as a manifestation of the spiritual side of human beings and its identification with the qualities of conscience and benevolence.

Keywords: *Islamic law, public assistance, charity (zakat), foundation, caliphate, Sharia, tradition*

Giriş

İslam hüququna əsaslanan sosial yardım tarix boyu müsəlman cəmiyyətlərinin əsas aspekti olub, İslam təlimlərində yer alan etik və mərhəmət prinsiplərini özündə əks etdirir. İslamın yarandığı ilk dövrlərindən günümüzədək sosial yardım anlayışı ədalət, xeyriyyəçilik və icma məsuliyyəti prinsiplərini rəhbər tutaraq inkişaf edib uyğunlaşmışdır. Bu araşdırma İslam hüququ çərçivəsində sosial yardımın tarixi trayektoriyasını araşdırır, qədim dövrlərdən müasir təcrübələrə qədər mövcud olan inkişaf yolunu izləyir. İslam təlimlərində fərdlərin və icmaların yardıma ehtiyacı olanlara dəstək olma öhdəliyi vurğulanmış və bu təşəbbüs əsrlər boyu müxtəlif mexanizmlərlə özünü göstərmişdir. Hələ Xilafət zamanı sosial bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq və əhalinin aşağı təbəqəsinə yardım etmək üçün məcburi sədəqənin bir növü olan zəkat sistemi yaradılmışdır. Bundan əlavə, o dövrdə vəqfin təsis edilməsi davamlı xeyriyyə təşkilatlarının yaradılmasına töhfə verərək icma rifahına şərait yaratdı. Müsəlman cəmiyyətləri Səfəvilər, Osmanlı İmperiyası kimi imperiyaların tərəqqisi və süqutu da daxil olmaqla tarixi transformasiyalara məruz qaldıqca sosial yardımın xarakteri dəyişən ictimai-siyasi mənzərələrə uyğunlaşdı. İslam etikası, hüquqi çərçivələr və sosial-iqtisadi şərtlərin qarşılıqlı təsiri sosial rifah təcrübələrinin təkamülünü formalaşdırdı.

Müasir dövrdə müsəlmanların əksəriyyətini təşkil edən ölkələr müasir idarəetmə və iqtisadi strukturun mürəkkəbliyi ilə üzləşərkən sosial yardım göstərmək problemi ilə mübarizə aparmaqda davam edir. Bu tədqiqat sosial yardım siyasətinin formalaşdırılmasında İslam prinsiplərinin tarixi köklərini və davamlılığını araşdırmaq, müasir problemlərin həllində və cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsində onların aktuallığına işıq tutmaq məqsədi daşıyır.

Araşdırma sosial yardım mexanizmlərinin təkmilləşməsini müşahidə edərək İslam hüququnun fərdlərin və icmaların rifahına davamlı təsirinin daha dərinə dərk edilməsinə kömək edir.

1. İslam şəriətinə əsasən yardımın müxtəlif formaları

İslam şəriəti dedikdə ictimai ədalət və köməksevərlik prinsipləri əsasında yaradılan həyat tərzini nəzərdə tutulur. İslam mədəniyyətində sosial yardımların bir institut kimi qədim dövrlərdən inkişafı onun müxtəlif forma və prinsiplərinin cəmiyyətin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsində böyük rolunu vurğulayır. Bu sosial yardımlar maddi dəstəyi əhatə etməklə kifayətlənməyib, eyni zamanda mənəvi və psixoloji dəstəyi də özündə ehtiva edir. Qədim köklərə malik İslam şəriəti əsasında formalaşan sosial yardımlar ilk dövrlərdə dini öhdəliklərin bir hissəsi kimi başa düşülürdü.

İslamın meydana gəlməsi və yayılmasıyla islam şəriətində sosial yardım növü olan vəqf müəyyən xidmətlər müqabilində mülk sahiblərinə iqtisadi təhlükəsizlik vermək üçün etibarlı bir öhdəlik vasitəsi kimi ortaya çıxmışdır (Kuran, 2001). Bütün Yaxın Şərqdə o, uzun müddət ictimai malların mərkəzləşdirilməmiş şəkildə çatdırılması üçün əsas vasitə kimi çıxış etmişdir. Vəqf, əslində daimi olaraq malın və ya mülkün xalqın rifahına xidmət etməsi üçün bağışlanmasıdır. Bu sistem, təhsil, səhiyyə və digər ictimai sahələrin dəstəklənməsində böyük rol oynayır və yardımlaşma ənənələrinin cəmiyyətin inkişafına davamlı töhfəsini təmin edir.

Vəqf İslam şəriətində sosial yardım və xeyriyyəçilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi meydana gəlmiş bir institut hesab edilir. İslam dünyasında vəqf, müəyyən bir sərvətin və ya mülkün xeyriyyə məqsədləri üçün başqasına əbədi istifadəyə verilməsi ilə şərh edilir. Bu anlayış İslam hüququnda yalnız fərdi yardım deyil, həmçinin cəmiyyətin davamlı rifahını təmin edən genişmiqyaslı bir sistem kimi formalaşmışdır. Vəqfin inkişaf tarixinə nəzər salsaq, yaranması İslamın ilk dövrlərinə, Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) dövrünə qədər uzandığının şahidi olarıq. Xüsusilə Peyğəmbərin səhabələri arasında geniş yayılan bu sistem, müxtəlif sahələrdə, məsələn məscidlərin tikintisi, yoxsullara maddi yardım və təhsil sahəsində sosial dəstək göstərilməsini təmin etmişdir. Müsəlman cəmiyyətlərinin inkişafında o əhəmiyyətli rol oynamış və bir institut kimi, qədim dövrdən etibarən İslam mədəniyyətinin iqtisadi və sosial həyatına əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir. Vəqf, İslam şəriəti hüququna əsaslanan bir praktika hesab edilir və onun hüquqi tələbləri dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, vəqf qurmaq üçün sahibkar öz malını və ya əmlakını cəmiyyətin rifahına xidmət edəcək bir məqsəddə həsr edir. Bu əmlak və ya mülk, daimi olaraq sahibinin mülkiyyətindən çıxarılır və geri alınması mümkün olmayan bir mülkiyyətə çevrilir. Ənənəvi olaraq, vəqf formaları arasında məscidlər, məktəblər (mədrəsələr), xəstəxanalar, karvansaraylar, körpülər, su mənbələri (quyular) kimi infrastruktur layihələri üçün ayrılan mülklər geniş yayılmışdı. Vəqf, İslam cəmiyyətləri üçün

sosial ədalətin və iqtisadi bərabərliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. O, İslamda varlı və yoxsul təbəqələr arasında tarazlığı qorumaq və cəmiyyətin rifahını təmin etmək üçün əsas vasitə olmuşdur. Ənənəvi olaraq vəqflər vasitəsilə yoxsullara yardım, təhsil, səhiyyə və digər sosial xidmətlər göstərilmişdir. Bununla yanaşı, vəqflər cəmiyyətin iqtisadi inkişafına və iş yerlərinin yaradılmasına da təkan vermişdir. Hazırkı dövrdə vəqfin əhəmiyyəti dəyişməz olaraq qalmaqdadır. Əksər müsəlman ölkələrində vəqf sistemi yenidən canlandırılaraq cəmiyyətin sosial və iqtisadi problemlərinin həllində mühüm rol oynayır. Müasir vəqf layihələri təhsil, səhiyyə və texnologiya sahələrində innovativ təşəbbüsləri dəstəkləyir və eyni zamanda tarixi və mədəni irsin qorunması üçün də maliyyə dəstəyi təmin edir. Vəqf İslam cəmiyyətlərinin sosial strukturunda bənzərsiz bir mövqeyə sahibdir. O, yalnız fərdi xeyriyyəçilik aktı kimi deyil, həm də cəmiyyətin rifahını təmin edən davamlı bir sosial model kimi çıxış edir. Vəqf vasitəsilə insanlar öz sərvətlərini cəmiyyətin rifahı üçün yönləndirir və bu, cəmiyyətin iqtisadi inkişafına və sosial ədalətinə xidmət edir. Müasir dövrdə də vəqfin rolunu qorumaq və genişləndirmək, cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının davamlı şəkildə təmin olunmasına mühüm töhfə verir.

Görünür ki, İslamın bu dinə xas olan əsas cəhəti sosial sferada şəriət və ya müqəddəs qanunlardır. Təqvalı müsəlman üçün bütün əsrlər boyu ilahiyyat və hüquq, sosial yardım elmləri əhəmiyyət kəsb etmişdir. İlahiyyat insanların, xüsusilə də sosial yardım göstərənlərin inanmalı olduğu hər şeyi təyin edir, qanun isə onun etməli olduğu və ya yarımçıq qoyduğu hər şeyi özündə ehtiva edir. İslamda qanunun bu ikisinin ən böyük elm olduğuna heç bir şübhə ola bilməz (Anderson, 1960). Müsəlman cəmiyyətində infaq Allah yolunda mal-mülk xərcləmək və yardım etmək mənasına gəlir. İnfaq xüsusi bir şərtədən və ya vaxt məhdudiyyətindən asılı olmayaraq könüllü şəkildə edilən yardımlardır. İnfaqın bir növü olan vacib infaq müəyyən şərtlərlə yerinə yetirilməsi vacib olan sədəqə, zəkat, fitrə zəkatı, və ya kəffarə kimi yardımlardır. Belə yardımların edilməsi məcburi olub hər bir müsəlmanın icra etməli olduğu məsələlərdir. İnfaq cəmiyyətdə kasıblara və ehtiyacı olanlara yardım etməklə sosial ədaləti və yardımlaşmanı təmin edir. Belə yardımlar əhali arasında mövcud maddi fərqləri azaldır və əhalinin aşağı gəlirli təbəqəsinin həyat şəraitini yaxşılaşdırır. İnfaq, xalq arasında bağları gücləndirərək müsəlman aləmində qarşılıqlı yardımlaşma və dəstəyi təşviq edir. Həmçinin, şəxsi mənfəətdən çox cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına diqqət yetirməyə çağırır. Eyni zamanda, infaq məscid və ya məqbərə tikilməsi, məktəb və ya xəstəxanaların açılması və ya su quyusu qazılması kimi uzunmüddətli və davamlı bir proses də ola bilər. Kəffarə sosial yardımların bir forması kimi, edilən yardımlar nəticəsində cəmiyyətdə həmrəylik artır və müxtəlif təbəqədən olan insanları bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Kəffarə dedikdə, İslam mədəniyyətində

günahların bağışlanması və ya dini əmrin pozulması zamanı müsəlman üçün müəyyən edilən əməlləri yerinə yetirməklə həmin günahdan təmizlənmə vasitəsi nəzərdə tutulur. Bu əməllər sırasına kasıblara kömək etmək, bəzi günlərdə oruc tutmaq, qədim zamanlarda qul azad etmək və ya digər yaxşı əməlləri misal çəkmək olar. Kəffarə, fərdi tövbə aktı olmaqla yanaşı, sosial yardım və cəmiyyətdəki ehtiyacı olan şəxslərin rifahını yaxşılaşdırmağa xidmət edən bir vasitədir. Kəffarə verən müsəlman günahlarının Allah qatında bağışlanması üçün kasıblara ərzaq, pul və ya digər maddi yardım etməklə cəmiyyətdəki ehtiyacı olan insanlara birbaşa dəstək təmin edir. Kəffarə, insanlara yanlış davranışlarının məsuliyyətini dərk etməyə və bu sosial məsuliyyəti yerinə yetirərək cəmiyyətə töhfə verməyə kömək edir. Beləliklə, xalqın kasıb təbəqəsinə yardım etməklə insanlar həm günahlarının əvəzini ödəyir, həm də onların rifahını artırır. Xalqın aşağı gəlirli təbəqəsi maddi yardımlardan faydalanarkən, zənginlər günahlarını təmizləməklə həm mənəvi, həm də dünyəvi rahatlıq tapır. İslam mədəniyyətində zəkat, infaq və kəffarə kimi yardımlar müsəlman cəmiyyətinin sosial təhlükəsizlik sistemi kimi fəaliyyət göstərir. Bu yardımların göstərilməsi nəticəsində aşağı gəlirli insanlar heç zaman özlərini kimsəsiz və yardımsız hiss etmir, nəticədə sosial rifahın qorunması təmin olunur. Kəffarə, İslam aləmində sosial yardımların mühüm rol oynadığını göstərir. Belə ki, bu sosial yardım fərdi günahların təmizlənməsindən daha çox, cəmiyyətin bir-birinə dəstək olmaq üçün qurduğu bir sosial mexanizmdir.

İslama xas sosial yardım dedikdə əgəlləgələn digər bir məsələ isə zəkətin verilməsidir. Zəkat İslam dininin beş əsas şərtindən biri hesab edilməklə, maddi rifahı yüksək olan hər bir müsəlmandan ildə bir dəfə əmlakının bir hissəsini əhalinin ehtiyacı olan hissəsinə verilməsini əmr edirdi. Zəkat sözünün lüğəvi mənası “təmizləmə və bərəkət” kimi başa düşülür. Xilafət dövründə aparılan sosial siyasətin tərkib hissəsi kimi müsəlmanlardan alınan zəkat, fitrə və sədəqəni misal göstərə bilərik (Esposito,1999). Zəkat dedikdə, varlı müsəlmanlardan yoxsul əhali üçün alınan vergi nəzərdə tutulur. Bu vergi dənli bitkilər, meyvələr, ev heyvanları üzərinə qoyulurdu. Hazırkı dövrdə də aktual olaraq qalan zəkat əl-fitr orucluğun son günü münasibətilə imkanlı şəxslər tərəfindən öz əmlaklarına uyğun şəkildə ailədə yetkinlik yaşına çatan hər şəxsə görə verilən maddi yardımdır. Sədəqə isə, yoxsullara verilən ianə növü hesab olunur. Zəkat, İslamda məcburi bir vergi kimi, cəmiyyətin zəngin təbəqələri ilə kasıb təbəqələri arasında iqtisadi balansı təmin edir. Zəkat, yalnız kasıblara yardım məqsədilə deyil, eyni zamanda İslam cəmiyyətində sosial bərabərliyi və həmrəyliyi qorumaq üçün vacibdir.

Fitrə, İslam ənənəsində sosial birliyin və yardımlaşmanın vacibliyini vurğulayan bir əməl hesab olunur (Fitre, zekati 2024). Bu, həmçinin İslam cəmiyyətlərində ədalətli sərvət bölgüsünü təmin etmək və bayram sevincini bütün insanlar arasında paylaşmaq üçün bir

vasitədir. Zəkat həm ehtiyacı olanlara yardım etmək , həm də sosial ədaləti və bərabərliyi bərpa etmək məqsədi güdürdü. Zəkatın alınması və paylanması sosial təminatın bazisi kimi çıxış edir və müxtəlif səbəblərdən– əlillik, müharibə, qıtlıq, xəstəlik və s. səbəbdən maddi çətinlik çəkən əhaliyə xidmət edirdi. Zəkat vermək üçün müsəlmanın malının üzərindən bir il keçməlidir (Zekat kime vacip, 2024). Zəkatın bir qolu hesab edilən sədəqə isə könüllü olaraq edilən yardımdır. Bir sıra mənbələrdə “zəkat” sözü böyümək, artmaq mənasında da işlənir. Şəriətdə istifadə edilən zəkat anlayışı çox zaman sədəqə ilə eyniləşdirilir. Təsadüfi deyil ki, Əl Mavardi “Sədəqə zəkatdır, zəkat isə sədəqədir. Onlar eyni şeyin iki adıdır” deyə bildirmişdir (Qardawi, 2000). Zəkat ehtimal ki, islam dinində sosial yardım sferasında iqtisadi sistemin ilk sütunudur. Zəkat vasitəsilə insanlar yoxsul şəxsləri ərzaq, geyim və s. ilə təmin edilir. Zəkat islamın ədalətli sərvət transferi sisteminin təməl daşı və İslam cəmiyyətində yoxsulluğun və digər iqtisadi və sosial problemlərin azaldılması üçün ən təsirli vasitədir.

Yoxsulluq, işsizlik, təbii fəlakətlər, borc və qeyri-bərabər gəlir bölgüsü kimi ciddi sosial problemlər müsəlmanların yaşadığı cəmiyyətlərə xas cəhətlər olaraq zəkatın yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Ümumiyyətlə, islam sosial rifahının çərçivəsi zəkatla təmin edilirdi. Zəkatın sosial-iqtisadi problemləri təkbaşına həll edə bilməyəcəyi ilə bağlı iddialara baxmayaraq o, hər hansı müsəlman mədəniyyətində sərvətin ədalətli bölüşdürülməsində əsas və ən əhəmiyyətli cəhət kimi hamı tərəfindən qəbul edilir. İslama görə kimsəsizlərə, aman diləyənlərə, yoxsullara, yolda qalanlara da yardım göstərilməlidir. Bu yardım sadəcə sığınacaq verməklə kifayətlənməyərək onların sağlamlığı və normal qidalanma və şəraitlə təmin olunmasına kömək etməkdən ibarət olmalıdır. Bu zaman yardım göstəriləcək şəxs müsəlman və ya qeyri-müsəlman əcnəbi və ya yerli, yaşlı və ya uşaq ayırd edilmədən seçilməlidir. Qurani-Kərimdə “Namazı qılın, zəkatı verin” əmrini buyurur. Maddə ilə mənənin ayrılmazlığı, bədən ilə ruhun birliyini gözlər önünə sərmək baxımından Uca Allaha ibadət etməklə dövlətə vergi verməyi– yəni namaz qılmaqla zəkatı ödəməyi eyni səviyyəyə qaldırmağın İslamda dövlətçiliyə də böyük önəm verilməsinin bariz bir nümunəsi kimi baxılmalı olduğu faktı burada işıq üzü görür (Nəbibəyli, 2013). Quranın 9-cu surəsinin 103-cü ayəsində Peyğəmbərə xitabən buyurulur: “Onların mallarından sədəqə (zəkat) alın. Bununla onları (günahlarından) təmizləmiş, pak etmiş (mallarına bərəkət vermiş, əməllərinin savabını artırmış) olarsan” (Kuran, 2024). Bölmənin təfərrüatlı olduğu 9-cu surənin 60-cı ayəsində deyilir ki, sədəqələr (zəkatlar) Allah tərəfindən bir fərz olaraq ancaq yoxsullara, miskinlərə, (zəkat yığan) işçilərə, qəbləri İslama isindiriləcək kimsələrə, (azad olmağa çalışan) kölələrə, borclulara, Allah yolunda olanlara və yolda qalan yolçulara aiddir.

Zəkat tarixən müsəlman hökumətləri tərəfindən xəzinədə fond və ya hesab kimi təyin edilmiş, ondan əldə olunan gəlir şəriət standartlarına uyğun olaraq bölüşdürülmüşdür. Osmanlı İmperiyasının süqutuna qədər bu ənənə davam etdirilmişdir. Bildiyimiz kimi, zəkat sosial müdafiənin təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılması mexanizmi kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. O müxtəlif İslam cəmiyyətlərində eyni prinsiplərə əsaslanırsa da, ölkələr zəkatın institusionallaşdırılmasında icbari töhfələrdən könüllü töhfələrə qədər əhəmiyyətli dərəcədə bir-birindən fərqlənir. Dövlət büdcəsindən müstəqil olduğu üçün zəkatın müxtəlif maliyyə mənbələri ola bilər. Məsələn, Fələstində zəkatla maliyyələşdirilən proqramlar cəmiyyətin ən həssas üzvlərinə yardım göstərmək ənənəsinə malikdir və bu, məhdud dövlət strukturları fonunda- qismən də İsrailə münafişə ilə əlaqədar görülməlidir. İslamda kimsəsiz uşaqlara verilən pul yardımı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, lakin sistem könüllü töhfələrə əsaslanır və xarici ünsürlərdən asılıdır. Bu sistemi idarə edən Zəkat Komitələri ictimai etimada malik olsalar da, sonrakı siyasi münaqişələr və mərkəzləşdirmə islahatları nəinki ictimai etimadın həmçinin zəkatın ümumi həcmənin azalmasına səbəb olmuşdur. Yaxın Şərq və Şimali Afrikada subsidiya islahatları sosial sahədə daha çox ünvanlı yardıma yönəlmişdi. Bu mənada, zəkatla maliyyələşdirilən sosial yardımlar yoxsulluğun azaldılması strategiyasını dəstəkləmək məqsədi güdürdü. Sosial yardım sahəsində Sudan, Fələstin və İordaniyada zəkat sosial müdafiə xidmətlərinin göstərilməsində mühüm rol oynayır. Bu ölkələrin müqayisəsi göstərir ki, Sudanda zəkat sosial müdafiə üçün ən mühüm maliyyə mənbələrindən birini təşkil etsə də, İordaniya və Fələstindəki sistemlər bu ölkələrin digər milli sosial müdafiə proqramları ilə müqayisədə kifayət qədər kiçikdir. Lakin, bu Zəkat fondlarının ümumi həcmi, digər milli sosial müdafiə proqramları ilə əlaqələndirilməsi, şəffaflığı ilə bağlı problemlər qalmaqdadır.

Zəkat fondlarının sosial müdafiə təminatçısı kimi rolunu artırmaq üçün dövlət qurumları arasında koordinasiyanın təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bununla belə, koordinasiyanın məqsədəuyğunluğunun qiymətləndirilməsi (məsələn, məlumat bazalarının paylaşılması) və müvafiq maraqlı tərəflərin öhdəliklərinin təmin edilməsi bu prosesdə mühüm addımlardır (Machado, Bilo & Helmy, 2018). İslam sosial rifah təşkilatları xeyriyyə və xidmət təşkilatları olmaqla iki geniş kateqoriyaya bölünür. Xeyriyyə təşkilatları maliyyə yardımları və qida dəstəyi şəklində sədəqə verməklə, eyni zamanda geyim və sığınacaq kimi digər nüansları əhatə edir. Xidmət təşkilatları isə, təhsil, peşə təlimi və tibbi yardım kimi sahələri özündə ehtiva edir. Bu sahələr konkret şəkildə bir-birindən ayrışmamışdır, çünki bir sahə ilə məşğul olan digər sahədə də özünü göstərə bilər.

İslam sosial təminat təşkilatları tərəfindən verilən yardımların yönləndiyi əsas subyektlər aztəminatlı ailələrdir. Müntəzəm proqramların bənfisiarlarına boşanmış qadınların və dulların

rəhbərlik etdiyi ailələr və ərinin xroniki xəstə, daimi əlil, işsiz və həbsdə olduğu ailələr daxildir (İnternational Crisis Group, 2003). Hər il dekabrın 19-u Beynəlxalq Yoxsullara Yardım Günü kimi qeyd olunur. 1995-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) tərəfindən təsis edilən bu gün hər bir dövr üçün ən aktual problem olan yoxsulluğa diqqət çəkmək və həlli yollarını axtarmaq üçün vacib rol oynayır. Mütəxəssislərin araşdırmalarına əsasən dünya əhalisinin təxminən dördüdə bir hissəsinin, yəni, yarım milyard insanın XX əsrdə dilənçi vəziyyətində olduğu məlum olmuşdur. Tədqiqatçıların fikrincə, 1999-cu ildən günümüzədək yoxsulluq nəticəsində 300 milyon şəxs həlak olmuşdur. Bu göstərici iki dünya müharibəsində ümumilikdə həlak olan insan tələfatından daha çoxdur.

2. Xeyriyyəçilik anlayışı və ölkəmizdə müxtəlif dövrlərdəki yardımın təzahür formaları

Yoxsul əhaliyə yardım göstərilməsi islam dini zəmnində xeyriyyəçilik adı altında həyata keçirilir. Xeyriyyəçilik anlayışı yoxsul əhaliyə pul, ərzaq və geyim məhsullarının verilməsi, müəyyən xeyriyyəçilik tədbirlərinin keçirilməsi, müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi formasında özünü göstərir. Bu fəaliyyət özündə nəyi ehtiva etməsindən və kim tərəfindən tətbiq edilməsindən asılı olmayaraq əvəzsiz və könüllü şəkildə edildikdə xeyriyyəçilik hesab edilir. Əslində, xeyriyyəçilik fəaliyyəti şəxsin hər hansı direktiv və göstərişlər olmadan öz ürəyi və vicdanının səsi ilə maddi və mənəvi enerjisini sərf edərək etdiyi xeyirxah əməllərdir.

Xeyriyyəçiliyi yalnız cəmiyyətin sosial siyasətinə xidmət edən institut kimi qiymətləndirmək yetərli olmazdı. Əgər bu anlayışa belə səthi yanaşsaq, dünya ölkələrinin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə xeyriyyəçilik fəaliyyətinin çərçivəsinin məhdudlaşması zərurəti yaranması mənasına gələrdi. Bunun əksinə dövlətin sosial sahəni maliyyələşdirmə imkanı daha yüksək olan ölkələrdə, bir qayda olaraq, yardımlaşmada iştirakın kütləvililiyi və yardımın miqyası yüksək olması meyli özünü göstərir.

Xeyriyyəçilik fəaliyyəti ictimai tələblərə cavab verməli və ən ciddi sosial problemlərə istiqamətlənməlidir. Bu problemlər daha çox ölkəmizin müxtəlif bölgə və rayonlarında özünü göstərir. Problematika həmin əraziyə bağlı olaraq, əhalinin içməli su ilə təmin olunması, ekologiya, məktəb və ya yaşayış binasının çatışmazlığı ilə bağlı ola bilər. Bəzi rayonlarda isə kitabxanalara, kompyuter siniflərinə, gənclər evinə, tibb müəssisələrinə ehtiyac duyulur. Xeyriyyəçilik resurslarının səmərəli və məqsədyönlü şəkildə, bu və ya digər yerli problemlərin kəskinliyi və aktuallığı nəzərə alınmaqla bölüşdürülməsi son dərəcə vacib və arzu ediləndir (Əliyeva, 2008). Digər müsəlman ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə mövcud olan dövlətlərdə də bütün ictimai münasibətlər sosial müdafiəyə əsaslanan şəriət

qaydalarıyla nizama salınırdı. Sözügedən qaydalar hər bir varlı müsəlmanın yoxsul şəxslərə zəkat, fitrə, xüms şəklində etdiyi yardımların normasını müəyyənləşdirirdi. Fərman və əmrlərlə şahlar, səlahiyyətli şəxslər tərəfindən əhalinin müxtəlif təbəqələrindən olan ayrı-ayrı şəxslərə fərdi mükafat şəklində təminatlar da verilirdi.

Xüsusilə, Səfəvi və Osmanlı İmperiya dövründə fəaliyyət göstərən aşevləri yoxsul əhaliyə pulsuz yemək vermək məqsədi daşıyırdı. Yemək təklif etmək və onu qəbul etmək, şübhəsiz ki, fizioloji mənasının xaricində bir çox sosial, iqtisadi və siyasi mənalara malikdir. Yeməkdən siyasi alət kimi istifadə bütün cəmiyyətlərdə həmişə tətbiq olunmuşdur. Bununla da əhalinin yoxsul təbəqəsini daim nəzarət altında saxlamaq mümkün olurdu. İslam ənənələrini güclü şəkildə yaşadan Səfəvi dövləti güclü bir imperiya kimi 3 əsrdən artıq mövcud olmuşdur. Səfəvi imperiyası dövründə İslami dəyərlərə, xüsusilə də sosial yardım və xeyriyyəçilik ənənələrinə böyük əhəmiyyət verilirdi. Səfəvilər İslamın Şiə təlimlərinə uyğun olaraq, dövlət səviyyəsində, o cümlədən fərdi səviyyədə yardımlaşma fəaliyyətlərini təşviq edirdilər. Bu dövrdə sosial yardımın bir çox forması mövcud idi, bunlar arasında zəkat, sədəqə və vəqf sistemi önəmli yer tuturdu. Səfəvi imperiyası dövründə müxtəlif ticarət yollarının və karvansarayların inşası da sosial yardımın mühüm bir hissəsi hesab edilirdi. O dövrdə tikilən karvansaraylar yalnız tacirlər üçün deyil, eyni zamanda yolçular və yoxsullar üçün də nəzərdə tutulmuşdu. Karvansaraylar kasıblara pulsuz yemək və sığınacaq təmin edən obyektlər idi. Bu cür ictimai yerlər həm yerli əhali, həm də səfərdə olan insanlar üçün sosial dəstək mənbəyi rolunu oynayır.

Səfəvi imperiyası dövründə, İslam şəriətinin dəyərlərinə uyğun şəkildə, xüsusilə dini bayramlarda və mərasimlərdə göstərilən sosial yardımlar artırdı. Məhərrəm ayı kimi dini əhəmiyyətli günlərdə aztəminatlı ailələrə və ehtiyacı olanlara xüsusi yardımlar göstərilir, qurbanlar paylanırdı. Bu dövrdə sözügedən sosial yardımlar, İslamın Şiə təlimlərinin ictimai ədalət və yardımlaşma prinsipinə uyğun şəkildə həyata keçirilirdi.

Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişafı nəticəsində XIX əsrin sonlarından etibarən xeyriyyəçilik geniş vüsət alır, bunun əsas səbəbi kapitalist münasibətlərinin əhalinin təbəqələşməsinə təsiri nəticəsində xalqın böyük əksəriyyətini təşkil edən yoxsullar ordusunun yaranması idi. Azərbaycanda kimsəsiz, evsiz, yaşlı və xəstələrə arxa durmaq, təhsil almağa imkanı olmayan uşaqlara əl tutub, onların oxumasına yardım etmək kimi humanist ideyalara qulluq edən belə bir cəmiyyətin yaradılması xalqımızın ictimai fikir tarixində xüsusi yeri olan böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabının adı ilə bağlıdır. Azərbaycanda sosial-mədəni həyatın on doqquzuncu əsrin ikinci yarısından etibarən sürətli canlanmasında və ictimai fikrin maarifçi-demokratik ideyalarla zənginləşməsində Həsən bəy Zərdabının müstəsna xidmətləri vardır

(Azərbaycan maarifinin yorulmaz çarçısı: Həsən bəy Zərdabi, 2012). Azərbaycanda ilk xeyriyyə cəmiyyətinin yaranması ilə bağlı məlumat Zərdabinin yaradıcısı olduğu «Həyat» qəzetində nəşr olunan «Cəmiyyəti xeyriyyə binası» adlı məqalədə öz əksini tapmışdır. Burada qeyd olunur ki, “1871-ci ildə mən bizim müsəlmanlar üçün bir cəmiyyəti-xeyriyyə nizamnaməsi tərtib edib və bir neçə qeyri adamlara da onun ərizəsinə qol çəkdirib, Sərdara verib təsdiq elətdirdim. Amma mənim çağırışıma nə ki, bir qeyri müsəlman, hətta ərizəyə qol çəkənlər də gəlmədi” (Zərdabi, 1960, s. 211). Bu uğurda mübarizə aparan Zərdabi 1905-ci il oktyabrın 10-da “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin təsis edilməsinə nail olur. Bu cəmiyyətin yaradılmasında əsas məqsəd əlillər evi, müalicəxana və digər xeyriyyə müəssisələrində ahıllara qayğı göstərmək, yoxsul müsəlman uşaqların orta və ali tədris müəssisələrinə daxil olub, təhsillərinin başa vurulmasına maddi yardım göstərməkdən ibarət olmuşdur.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda mənəvi təməl üzərində qurulan filantropiyanın bir növü kimi messenatlıq geniş vüsət almağa başlamışdı. Mesenatlıq çərçivəsində əhalinin rifahı naminə - elm və təhsilə, memarlıq və incəsənətin inkişafına, mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə külli məbləğdə vəsait sərf edilmişdir. Çətin həyat şəraiti olan şəxslərə yardım etməyə hazır olmaq keyfiyyətləri əsrlər boyu xalqımıza xas olmuşdur. H. Z. Tağıyev özünün əməlləri, müdrikliyi, xalqının gələcəyinə qayğısı, heyranedici səxavəti, alicənablığı, zamanla ayaqlaşmaq bacarığı ilə nəsillərin yaddaşında silinməz iz qoydu (Milli Azərbaycan tarixi muzeyi, 2024). Belə ki, başda Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev olmaqla bir çox ziyalıların adı ölkəmizdə xeyriyyəçilik tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Gövhər xanım Qacar, Həmidə xanım Cavanşir, Nigar xanım Şıxlinskaya kimi dövrün qadın ziyalılarının yaratdığı qadın xeyriyyə cəmiyyətləri sözügedən dövr üçün bir növ “göyərçin” hesab olunmuşdur. Bu cəmiyyətləri bir növ qadın sığınacaqlarının banisi hesab etmək olar.

İslam mədəniyyəti əsasında messenatlıq, imkanlı və güclü şəxslərin, dini və etik prinsiplərə uyğun olaraq, cəmiyyətin ehtiyacı olan təbəqələrinə yardım etməyi və onları maddi və mənəvi cəhətdən dəstəkləməyi qarşısına məqsəd qoyur. Sözügedən anlayış, İslamın əxlaqi və sosial ədalət prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilən bir təcrübədir. İslam şəriətinin əsası hesab olunan ədalət və mərhəmət prinsiplərinə uyğun olaraq, messenatlıq yoxsul əhaliyə ədalətli şəkildə yardım etməyi və onlara mərhəmət göstərməyi tələb edir. Bu, həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə sosial bərabərliyi təmin etməyə yönəlmiş bir aktdır. Bu dövrdə sosial yardımlar əsasən kasıblara, yetimlərə, müharibə qurbanlarına və ehtiyacı olan digər şəxslərə yönəlirdi. Göstərilən yardımların tətbiq sahələri isə qida, geyim, tibbi yardım, sığınacaq və

digər ehtiyaclar idi. Sözügedən yardımlar, cəmiyyətin zəif müdafiə olunan təbəqələrinə dəstək olmaq və onların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədini güdürdü. İslam şəriətinə əsaslanan messenatlıq, infrastruktur və müxtəlif ictimai layihələrin dəstəklənməsini də əhatə edirdi. Bu, əsasən məktəblərin, xəstəxanaların, su və kanalizasiya sistemlərinin yaradılması və təmiri ilə əlaqədar olmaqla cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafını təmin edirdi. İslam şəriəti əsasında fəaliyyət göstərən messenatlıq, cəmiyyətdə sosial bərabərliyi təşviq edirdi. Sosial yardımlar və zəkat, iqtisadi bərabərsizliyi azaltmağa kömək edir və ehtiyacı olanlara dəstək olmaqla sosial ədaləti təmin edirdi. İslam şəriəti əsasında messenatlıq, dini və etik prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirilən sosial yardım və xeyriyyəçilik fəaliyyətləri hesab olunurdu. Sədaqə, zəkat, vəqf və digər sosial yardımlar, cəmiyyətin ehtiyacı olan təbəqələrinə dəstək olmaq və sosial bərabərliyi təmin etmək məqsədini güdürdü. Bu fəaliyyətlər, cəmiyyətin rifah səviyyəsini yüksəldir, sosial ədaləti bərpa edir və müsəlman cəmiyyətində xeyirxahlıq və əməkdaşlıq ruhunu gücləndirirdi. Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycanda İslam ənənəsini davam etdirmək çox ziddiyyətli bir məsələ idi. Belə ki, Sovet İttifaqı ölkələrində İslam dininə qarşı sərt təzyiqlər həyata keçirilmişdi. Ölkəmizdə Sovet dövründə İslam dininin qadağan edilməsi, dini qurumların ləğv edilməsi və insanların sıxışdırılması siyasəti güclü şəkildə aparıldığından müsəlman icmaları ciddi problemlərlə üzləşirdi. Bununla belə, bir sıra dini adət-ənənələrin fonunda sosial yardım üstüörtülü şəkildə yaşadılmağa davam edilirdi. Sosial yardımların müxtəlif növlərinin xüsusilə kənd yerlərində ailə daxilində zəkat və sədaqələrin verilməsi gizli şəkildə davam etdirilirdi. Müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın quruculuq enerjisi və məişət səviyyəsindən tutmuş korporativ filantropiyaya qədər olan müxtəlif formalarda özünü büruzə verən xeyriyyəçiliyin böyük potensialını gözardı etmək olmaz. Keçmişdə olduğu kimi, bu potensialın əsas tətbiq sahəsi yenə də sosial və humanitar sahələrdədir. Sevindirici haldır ki, son illərdə ölkəmizdə sosial sahədə filantropiya sürətlə genişlənir və bu proses müstəqil və əhəmiyyətli bir amil kimi özünü göstərir. Ümumilikdə, ölkəmizdə xeyriyyəçilik üçün fəaliyyət sahəsi qeyri-məhduddur. Ən əsas prioritet isə filantropiyanın ənənəvi istiqaməti olan sosial imkanları məhdud olan əhali qruplarına – aztəminatlı vətəndaşlara, əlillərə, yetimlərə, qaçqınlara və məcburi köçkünlərə, eləcə də təbii fəlakətlərdən və texnogen qəzalarından zərər çəkmiş insanlara müxtəlif formalarda yardım etməkdir. Təbii ki, bu qeyd edilənlər, sosial problemlərin həllində dövlət və xeyriyyəçilik institutlarının bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə fəaliyyət göstərməsi demək deyil. Əksinə, dövlət, filantropiyaya cəlb olunan vətəndaşlar və özəl sektorun qarşılıqlı əməkdaşlığı daha yüksək nəticələr verə bilər. Bu əməkdaşlıq isə yalnız bərabərhüquqlu birgə fəaliyyət formasında mümkün ola bilər. İnkişaf etmiş, böyük iqtisadi

potensiala, güclü vətəndaş cəmiyyətinə və yetkin xeyriyyəçilik institutlarına malik ölkələrdə də bu cür birgə fəaliyyət müşahidə olunur.

Beynəlxalq İslam Xeyriyyə Təşkilatına tabe olan Asiya Müsəlmanları Komitəsinin region respublikalarında nümayəndəlikləri yaradılmış və 1995-ci ildə Komitənin Azərbaycandakı nümayəndəliyi rəsmi olaraq qeydiyyatdan keçmişdir. Burada kimsəsiz uşaqlara, aztəminatlı ailələrə, qaçqınlara yardım göstərmək, infrastrukturuları, inkişaf layihələrini dəstəkləmək, universitetlərin müəllim və tələbələrini elmi ezamiyyətlərə göndərmək, yerli təşkilatlarla birgə müxtəlif kofranslar təşkil etmək və sair əhəmiyyətli tədbirləri həyata keçirilirdi (Əl-Fələh, 2007). Azərbaycanda hal-hazırda sosial yardım göstərən bir neçə dini qurum və təşkilat mövcuddur. Bu qurumlar İslam şəriətinin çoxillik tarixi dəyərlərinə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir, belə ki, ehtiyacı olan şəxslərə maddi və mənəvi dəstək verir, cəmiyyətin həyat səviyyəsini yüksəltməyə yönəlmiş müxtəlif sosial layihələr həyata keçirirlər. Bəhs edilən dini qurumlardan biri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsidir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi, İslami dəyərlərə uyğun olaraq müxtəlif dini və sosial fəaliyyətlər həyata keçirir. Qurum, ehtiyacı olanlara yardım etmək, məcburi köçkünlərə dəstək olmaq, sədəqə və zəkat vəsaitlərini toplamaq kimi fəaliyyətlərdə iştirak edir. Həmçinin bu dini qurum müxtəlif humanitar layihələr təşkil etmək və xeyriyyə məqsədli tədbirlər keçirməklə məşğuldur.

Qədim dövlətçiliyə malik Azərbaycanda islam dininin yayılması və möhkəmlənməsi cari dövrdəki insanların mənəvi həyatına da zühur etmişdir. Uzun illərdir, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Səhiyyə Nazirliyi ilə birgə keçirdiyi qanvermə aksiyası artıq bir ənənəyə çevrilmişdir. Aksiya nəticəsində toplanan qan hemofiliya və talassemiya kimi bir çox xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanların müalicəsində istifadə olunur (Kafkas müsəlmanları, 2024). Hər il Aşura günü insanların “dini ritual” adı altında özlərinə verdikləri zərərin kifayət qədər qarşısını almağa çalışan bu qanvermə aksiyası, cəmiyyətin sağlamlığına xidmət etməklə yanaşı, həm də dini və ictimai dəyərləri bir araya gətirən əlamətdar bir təşəbbüs olaraq diqqət çəkir. Bu tədbir, insanların bir-birinə yardım etməsi və cəmiyyətə töhfə verməsinin vacibliyini vurğulayan bir nümunədir. Qanvermə aksiyasının əsas məqsədi, ölkədəki qan ehtiyacını qarşılamaq, xəstə və yaralı insanlara kömək etməkdir. Xüsusilə, bu cür tədbirlər cəmiyyətdə könüllülüüyü və yardımlaşma ruhunu təşviq edir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi ilə Səhiyyə Nazirliyinin əməkdaşlığı nəticəsində, məscidlərdə və dini mərkəzlərdə təşkil olunan bu aksiyalar, müxtəlif dini icmaların da bu xeyirxah missiyaya qoşulmasına səbəb olmuşdur.

Aksiyalarda iştirakçılarının əksəriyyəti, mənəvi məqsəd güdən bu aksiyanın insanların bir-birinə qarşı olan məsuliyyətini vurğuladığını qeyd edirlər. Onlar qan vermənin həm dini,

həm də mənəvi borc olduğunu düşünürlər. Bununla yanaşı, aksiyada iştirak edən səhiyyə işçiləri, qan bağışlanmasının xəstələrin həyatını xilas etməkdə nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu vurğulayırlar. Tədbirin təşkilatçıları qeyd edirlər ki, bu cür aksiyalar bir günlə məhdudlaşmamalı, mütəmadi olaraq keçirilməlidir. Bu cür tədbirlərin genişləndirilməsi və cəmiyyətə tanındılmasını təmin etmək üçün daha çox təbliğat işlərinin aparılması planlaşdırılır.

Məscidlər və dini icmalar arasında bu təşəbbüsün daha da geniş yayılması, cəmiyyətin sosial problemlərinin həllinə də müsbət təsir göstərir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən keçirilən bu qanvermə aksiyası, insanlıq, din və dövlət arasında mövcud olan harmoniyanın gözəl bir nümunəsidir. Bu cür tədbirlər, xalqın birliyini və yardımlaşma ruhunu gücləndirərək, sağlam bir cəmiyyətin qurulmasına töhfə verir. Ölkəmizdə uzun illərdir fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondu dini təşkilat olmasa da, İslam dəyərlərinə əsaslanan humanitar və xeyriyyəçilik fəaliyyətləri ilə tanınır. Fond, aztəminatlı ailələrə, yoxsul və ahıl şəxslərə, xəstələrə və kimsəsizlərə maddi dəstək verir, təhsil və səhiyyə sahəsində sosial yardımlar təşkil edir. Xüsusilə Ramazan və Qurban bayramı kimi dini bayramlar zamanı fond tərəfindən müxtəlif ərzaq və geyim yardımları göstərilir. Azərbaycanda vəqf ənənələri əsasında fəaliyyət göstərən bəzi dini xeyriyyə təşkilatları mövcuddur. Bu vəqflər maddi yardımlar toplamaq, sədəqə və zəkat vəsaitlərini ehtiyacı olan insanlara çatdırmaqla məşğul olurlar. Vəqflər, həmçinin sosial rifahın artırılmasına yönəlmiş layihələr həyata keçirir və cəmiyyətin inkişafına dəstək olur. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (OIC) üzv dövlətlər arasında İslam həmrəyliyi və əməkdaşlığını gücləndirmək məqsədi daşıyan bir qurumdur. Bu qurumun ölkəmizdə fəaliyyət göstərən nümayəndəliyi də müxtəlif sosial yardım layihələrinə dəstək verməklə cəmiyyətin rifah səviyyəsinin artırılmasına xidmət göstərir. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı tərəfindən toplanan müxtəlif yardım fondları, xüsusilə aztəminatlı ailələrə, kimsəsizlərə, yoxsul əhaliyə və qaçqınlara yardım məqsədilə istifadə olunur. Müasir dövrdə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bir çox məscid və dini icmalar da sosial yardımların göstərilməsində fəal iştirak edirlər. Bu dini icmalar, məscidlərin nəzdində təşkil edilən xeyriyyə aksiyaları və maddi dəstək proqramları ilə yoxsullara, xəstələrə və ehtiyacı olan insanlara yardım edir. Xüsusilə Ramazan ayı və Qurban bayramı kimi dini bayramlarda bu yardımlar geniş miqyas alır. Beləliklə, bu dini qurumlar İslam dəyərlərinə uyğun olaraq sosial yardımların təşkilində mühüm rol oynayır və Azərbaycanda cəmiyyətin rifahını artırmaq məqsədi ilə xeyriyyə fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

Nəticə

İslam hüququna əsaslanan sosial yardım anlayışı qədim dövrlərə gedib çıxan və müasir təcrübələri formalaşdırmaqda davam edən zəngin tarixə malikdir. Əsrlər boyu İslam

təlimlərində yer alan filantropiya, mərhəmət, xeyriyyəçilik və sosial ədalət prinsipləri müsəlman icmaları daxilində müxtəlif sosial yardım formalarını ilhamlandırmışdır. Qədim dövrlərdə “vəqf” və ya “zəkat” kimi tanınan sədəqə anlayışı ehtiyacı olanlara dəstək olmaqda mühüm rol oynayırdı. Quran və hədis sərvət bölgüsü və varlıların imkansızlara kömək etmək öhdəliyi ilə bağlı aydın təlimatlar verir. Orta əsrlər dövründə İslam cəmiyyətləri müxtəlif xeyriyyə işlərini, o cümlədən xəstəxanaları, məktəbləri və şorbaxanaları maliyyələşdirən mürəkkəb vəqf sistemlərinin inkişafının şahidi oldular. Bu vəqflər çox vaxt varlı şəxslər tərəfindən cəmiyyət üçün daimi dəstək mənbəyi kimi yaradılırdı. İslam sosial yardım təcrübəsi dəyişən cəmiyyətlərin ehtiyaclarına uyğunlaşaraq inkişaf etməyə davam etdi. Azərbaycanda İslam mədəniyyətinin dərin kök saldığı dövrdən etibarən göstərilən sosial yardım tarixi ənənələrə malik olub, hazırkı dövrdə də cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının təmin olunmasında mühüm rol oynamaqdadır. İslam dini yardımlaşma dini olub, zəkat, sədəqə və digər sosial dəstək mexanizmləri ilə həm cəmiyyətin həyat səviyyəsini yüksəltməyi, həm də insanların mənəvi borcunu yerinə yetirməyi özündə vurğulayır. İslam şəriətinin sosial bərabərlik və ədalət prinsiplərinə əsaslanan yardım proqramları Azərbaycan cəmiyyətində tarixi və dini köklərə malikdir. Ölkəmizdə İslam hüququna əsaslanan sosial yardımlar, müxtəlif dini və xeyriyyə qurumlarının təşəbbüsləri ilə həyata keçirilir. Xüsusilə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və digər dini qurumlar vasitəsilə həyata keçirilən yardımlar həm maddi, həm də mənəvi dəstəyi özündə ehtiva edir. Bu qurumlar xüsusilə dini bayramlar və mərasimlər zamanı geniş miqyaslı yardım tədbirləri təşkil edərək cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə xitab edir. Nəticə etibarilə, islam şəriəti əsasında yaranan sosial yardımlar qədim dövrdən günümüzədək geniş inkişaf yolu keçmişdir. Qədim zamanlarda zəkat, vəqf kimi təməl yardımların göstərilməsi ilə başlayan bu anlayış müasir dövrdə daha kompleks və mütəşəkkil şəkildə davam etdirilir. Hal-hazırda sosial yardım anlayışı islamın sosial ədalət və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanaraq sisteməlik şəkildə həyata keçirilir. Həm qədim, həm də müasir zamanda islam şəriəti əsasında qurulan sosial yardım anlayışı həyati əhəmiyyətli sosial məsuliyyət kimi ifadə edilir. İslam sosial maliyyə mexanizmləri İslam prinsiplərinə uyğun gəlir, iqtisadi inklüzivliyi və sərvətin ədalətli bölüşdürülməsini təşviq edir. Bundan əlavə, İslam etikasına əsaslanan müxtəlif humanitar təşkilatlar və QHT-lər yoxsulluq, münafişə və ya təbii fəlakətlərdən təsirlənən icmalara yardım və inkişaf yardımı göstərməklə global miqyasda fəaliyyət göstərirlər. Beləliklə, İslam qanunlarına əsaslanan sosial yardım əsrlər boyu davamlılıq və uyğunlaşma qabiliyyəti nümayiş etdirmişdir. Şəfqət, ədalət və həmrəyliyin əsas dəyərləri müsəlmanlara öz icmalarının sosial-iqtisadi ehtiyaclarının həllində rəhbərlik etməyə davam edir. Cəmiyyətlər təkamül etdikcə,

İslamın zamansız prinsiplərinə bağlı qalaraq, müasir maliyyə alətlərini və qlobal humanitar səyləri özündə birləşdirən İslam sosial yardımının təzahürü də artır.

Ədəbiyyat

Anderson J.N.D. (1960). The Significance of Islamic Law in the World Today. *The American Journal of Comparative Law*, 9 (2), 187-198 <https://doi.org/10.2307/837190>

Azərbaycan maarifinin yorulmaz çarçısı: Həsən bəy Zərdabi (2012). (tərt.ed. A. Abdullayeva; ixt. red. və bur. məs. K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva). M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.

Esposito, J. L. (Ed.). (1999). *The oxford history of Islam*. Oxford University Press.

Əl-Fələh, A. A. (2007). *Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər*. Qismət.

Əliyeva, M. (2008, mart) Xeyriyyəçilik fəaliyyəti insanlara məhəbbətdən, bəşəri dəyərlərə hörmətdən doğmadır. Xalq qəzeti, <https://anl.az/down>

International Crisis Group. (2003, April). *Islamic Social Welfare Activism in the Occupied Palestinian Territories: A Legitimate Target Middle East Report*. 5-7 <https://www.files.ethz.ch/isn/27405/013>

Kuran T. (2001). The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact and Limitations of the Waqf System. *Law & Society Review*, 35 (4), 841-898. <http://doi.org/10.2307/3185418>

Qardawi, Y. Al. (2000). *Fiqh Al Zakah*. (Vol 1). (Trans.M. Kahf). Scientific Publishing Centre. King Abdulaziz University.

Machado, A. C., Bilo, C., & Helmy, I. (2018). *The role of zakat in the provision of social protection: A comparison between Jordan, Palestine and Sudan* (No. 168). Working Paper.

Nəbibəyli, Z. (2013). Əxlaqa aparan yol. Adiloğlu Nəşriyyatı.

Zərdabi, H. bəy. (1960). *Seçilmiş əsərləri*. Azərnəşr.

Fitre ve zekat, <https://islam.az/1689/fitre-zekati-nece-verilir/amp/>

Zekat kive vacib, <https://islamevi.az/zekat-zekat-kime-vacibdir>

Milli Azərbaycan Muzeyi, <http://azhistorymuseum.gov.az/az/about/2>

Kafkas müsəlmanları, <https://qafqazislam.com/index>.